

PANELOVÁ SÍDLIŠTĚ

REVITALIZACE VS. OCHRANA HODNOT

PLATTENBAUSIEDLUNGEN

REVITALISIERUNG VS. BEWAHRUNG DER WERTE

PANELOVÁ SÍDLIŠTĚ

– REVITALIZACE VS. OCHRANA HODNOT

PLATTENBAUSIEDLUNGEN

– REVITALISIERUNG VS. BEWAHRUNG DER WERTE

Petr Svoboda,
Martin Šolc (edd.)

BRNO 2019

PANELOVÁ SÍDLIŠTĚ

REVITALIZACE

VS. OCHRANA HODNOT

PLATTEN- BAUSIEDLUNGEN

REVITALISIERUNG

VS. BEWAHRUNG DER WERTE

Petr Svoboda,
Martin Šolc (edd.)

Titulní strana obálky: Sídliště Brno-Lesná, věžové domy (foto P. Svoboda)
Zadní strana obálky: Sídliště Brno-Lesná, dekorativní zed od Čestmíra Kaňky (foto P. Svoboda)

Einbandtitel: Siedlung Brno-Lesná, Turmhäuser (Foto P. Svoboda)
Einbandrücken: Siedlung Brno-Lesná, dekorative Wand von Čestmír Kaňka (Foto P. Svoboda)

EVROPSKÁ UNIE

Interreg
Rakousko-Česká republika
Erweitertes Programm zur Regionalentwicklung

NÁRODNÍ
PAMÁTKOVÝ
ÚSTAV

METODICKÉ CENTRUM
MODERNÍ ARCHITEKURY
V BRNĚ

Obsah

INHALT

ÚVOD	6
ZUR EINFÜHRUNG Petr Svoboda, Martin Šolc	7
MOŽNOSTI OCHRANY PANELOVÝCH STAVEB ZU DEN MÖGLICHKEITEN DES SCHUTZES VON PLATTENBAUTEN Dana Novotná	12 13
MÁ SMYSL TO CHRÁNIT? HAT ES EINEN SINN, DAS ZU SCHÜTZEN? Hana Repková	24 25
VIZE A REALITA DĚTSKÝCH HRÍŠŤ VISION UND REALITÄT DER KINDERSPIELPLÄTZE Klára Brůhová	36 37
NĚKOLIK POZNÁMEK K OCHRANĚ UMĚLECKÝCH DĚL Z DRUHÉ POLOVINY 20. STOLETÍ EINIGE BEMERKUNGEN ZUR ERHALTUNG VON KUNSTWERKEN AUS DER ZWEITEN HÄLFTE DES 20. JAHRHUNDERTS Michaela Čadilová	50 51
VÝZNAM ZÁHRADNĚ-ARCHITEKTONICKÝCH ÚPRAV SOCIALISTICKÝCH MĚST ZUR BEDEUTUNG DER GARTENARCHITEKTONISCHEN GESTALTUNG SOZIALISTISCHER STÄDTE Roman Zámečník, Pavel Šimek	58 59
OBZOR – PODMÍNKA NEBO PŘEKÁŽKA PAMÁTKOVÉ OCHRANY SÍDLIŠTĚ BRNO-LESNÁ? OBZOR – VORAUSSETZUNG ODER HINDERNIS FÜR DEN DENKMALSCHUTZ DER SIEDLUNG BRNO-LESNÁ? Petra Svobodová	76 77
BRNĚNSKÁ DRUŽSTEVNÍ VÝSTAVBA NA PŘÍKLADU OBYTNÉHO SOUBORU HAPALOVA GENOSSENSCHAFTLICHER WOHNUNGSBAU IN BRNO AM BEISPIEL DES WOHNKOMPLEXES HAPALOVA Adam Guzdek	86 87

Tato publikace vznikla v rámci projektu „Panelová sídliště – revitalizace vs. ochrana hodnot“ č. KPF-02-080 spolufinancovaného z prostředků Evropského fondu pro regionální rozvoj z programu Interreg VA AT/CZ. Publikaci vydává Národní památkový ústav (CZ) ve spolupráci s Donau-Universität Krems (AT) při příležitosti konferenci Panelová sídliště – revitalizace vs. ochrana hodnot (Brno, 17. 4. 2019) a Forum Building Science 2019 (Krems, 8. 5. 2019).

Jednotlivé příspěvky byly recenzovány členy vědecké rady projektu.

Diese Publikation ist im Rahmen des Projekts Nr. KPF-02-080 „Plattenbausiedlungen – Revitalisierung vs. Bewahrung der Werte“ entstanden, welches im Rahmen des Programms Interreg VA AT/CZ aus Mitteln des Europäischen Regionalentwicklungsfonds konfinanziert wurde. Die Publikation wurde vom Nationalinstitut für Denkmalpflege (CZ) in Zusammenarbeit mit der Donau-Universität Krems (AT) anlässlich der Konferenz Plattenbausiedlungen – Revitalisierung vs. Bewahrung der Werte (Brno, 17. 4. 2019) und des Forum Building Science 2019 (Krems, 8.5.2019) herausgegeben.

Die einzelnen Beiträge wurden durch die Mitglieder des wissenschaftlichen Beirats des Projekts rezensiert.

Vědecká rada projektu / Wissenschaftlicher Beirat des Projekts:
Prof. Dipl. Arch. Dr. Christian Hanus Ing. arch. Dana Novotná, Ph.D.,
PhDr. Petra Svobodová, Ph.D., Prof. Ing. arch. Vladimír Šlapeta, DrSc.,
Ing. arch. Renata Vrabelová, Ph.D.

Organizační výbor projektu / Organisationsausschuss des Projekts:
Ing. arch. Peter Morgenstein, Ph.D., Ing. Petr Svoboda, Mgr. Martin Šolc

© 2019, Národní památkový ústav

Text: © 2019, Ing. arch. Mgr. Klára Brůhová, Ph.D., Mgr. Michaela Čadilová, Ing. arch. Adam Guzdek, Ph.D., Ing. arch. Dana Novotná, Ph.D., Ing. arch. Hana Repková, Ing. Petr Svoboda, PhDr. Petra Svobodová, Ph.D., doc. Ing. Pavel Šimek, Ph.D., Mgr. Martin Šolc, Ing. Roman Zámečník, Ph.D.

Fotografie / Fotografien: © 2019, Ing. arch. Mgr. Klára Brůhová, Ph.D., Mgr. Michaela Čadilová, Ing. arch. Adam Guzdek, Ph.D., Mgr. Lenka Hájková, Mgr. Zuzana Křenková, Ph.D., Mgr. Martin Maláček, Ing. arch. Dana Novotná, Ph.D., Ing. arch. Hana Repková, Ing. Petr Svoboda, Ing. arch. Jiří Syrový, Ing. Roman Zámečník, Ph.D.

ISBN 978-80-7480-134-1

Několik poznámek k ochraně uměleckých děl z druhé poloviny 20. století

Michaela Čadilová
Univerzita Pardubice,
Fakulta restaurování

Klíčová slova:
socialismus, památková
péče, umění ve veřejném
prostoru, umění 2. poloviny
20. stol.

Článek v hrubých rysech nastiňuje situaci památkové ochrany děl z druhé poloviny 20. století s charakterem nemovitosti a součástí nemovitosti. Problematika movitých kulturních památek se lišila způsobem zápisu na Seznam kulturních památek i formou jejich evidence. Projekt „České umění 50.–80. let 20. století ve veřejném prostoru“ se navíc primárně věnoval uměleckým dílům v exteriéru, což samo o sobě dila movitého charakteru z větší části vylučuje. Cílem bylo zdůraznit rozlišnost přístupu památkové péče k objektům druhé poloviny minulého století v minulosti a dnes a přispět k vyvolání a rozvinutí diskuze na téma, proč je pro většinu z nás ochrana kulturního dědictví socialismu stále aktuálním problémem.

Umělecká díla z druhé poloviny 20. století, na které se soustředil projektový výzkum *České umění 50.–80. let 20. století ve veřejném prostoru: evidence, průzkumy a restaurování*, užze souvisela se svým okolím, což vycházelo už ze zadaného úkolu spolupráce architektka s tváříkem, z jejichž kooperace tyto výtvarné realizace vznikaly. Taková umělecká díla mají omezené možnosti ochrany, protože jsou často součástí větších celků, at už jde o přímé součásti stavby nebo tato díla svými kvalitami stupňují urbanistické koncepty. Při úvahách o budoucí ochraně vymezené skupiny děl tedy nelze postupovat plošně, ale je třeba vycházet z legislativních a evidenčních dispozic památkové péče a zažité praxe.

Podle typu uměleckého díla se dělí i možnosti jeho památkové ochrany. Sochy, památky či architektonické objekty jsou věcmi nemovitého charakteru patřícími na seznam nemovitých kulturních památek. Následují je díla movitého charakteru s potenciálem figurovat na seznamu movitých kulturních památek. Třetí (nejpočetnější) kategorií, která však paradoxně na památkovou ochranu téměř nemá šanci dosáhnout, představují tzv. součásti nemovitosti. Umělecká díla pevně spjatá s objektem, pro něž byla vytvořena, jako například dveřní a okenní výplně, nástěnné malby, sgrafitti, dekorativní stěny, domovní znamení, umělecká kování, míře, originální svítidla, reliéfy, nástěnné plastiky apod. Ne vždy byly tyto výtvory uměleckého řemesla mimo dosah legislativní památkového zákona. Do roku 1988 se neřídka setkáme se zápisy vítáží, dveří, fasád, portálů apod. na *Seznamy kulturních památek*, pokud byla umělecká a historická hodnota soustředěna pouze na ně. Nová podoba památkového zákona, platná od 1. ledna 1988,^[54] už prohlášení části věci za kulturní památku neumožňovala. V současnosti se legislativní situace kulturních památek zapsaných dle zákona č. 22/1958 Sb. i prohlášených dle zákona č. 20/1987 Sb. řídí pravidly občanského zákoníku a přechodného ustanovení zákona č. 303/2013 Sb. a jeho výkladu součástí věci.

[54] ČESKO. Zákon č. 20 ze dne 30. března 1987 o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů. In: *Sbírka zákonů České republiky* online!, [cit. 2019-05-20]. Dostupné z: <http://www.zakony.cz/zakony/1987/1/zakon-020-1987-Sb-zakon-cesko-harodni-rady-o-statni-pamatkov-peci-SB1987020>.

Einige Bemerkungen zur Erhaltung von Kunstwerken aus der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts

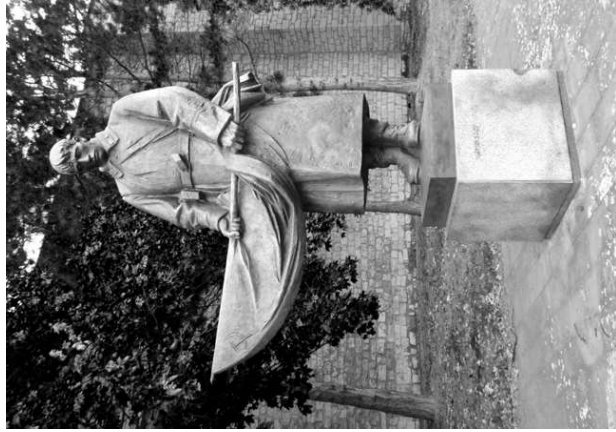
Michaela Čadilová
Univerzita Pardubice,
Fakultät für
Restauroierung

Der folgende Beitrag skizziert in groben Zügen die Situation beim Denkmalschutz von Werken aus der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts, die den Charakter unbeweglicher Gegenstände oder von Teilen unbeweglicher Gegenstände haben. Die Problematik beweglicher Kulturdenkmäler unterschied sich durch die Art ihres Eintrags in die Verzeichnisse der Kulturdenkmäler wie auch in der Form ihrer Erfassung. Das Projekt „Tschechische Kunst der Fünfziger- bis Achtzigerjahre des 20. Jahrhunderts im öffentlichen Raum“ widmete sich außerdem in erster Linie Kunstwerken im Freien, was Werke beweglichen Charakters schon von vornherein zum größten Teil ausschließt. Ziel war es, die unterschiedliche Herangehensweise der Denkmalpflege an Objekte der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts in der Vergangenheit und heute hervorzuheben sowie zur Initiierung und Entwicklung einer Diskussion zu dem Thema beizutragen, warum für die meisten von uns der Schutz des kulturellen Erbes des Sozialismus noch immer ein aktuelles Problem ist.

Kunstwerke aus der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts, auf die sich das Untersuchungsprojekt *Tschechische Kunst der Fünfziger- bis Achtzigerjahre des 20. Jahrhunderts im öffentlichen Raum: Erfassung, Erforschung und Restaurierung* konzentrierte, gingen oft eine enge Verbindung mit ihrer Umgebung ein, was sich bereits aus der geforderten Zusammenarbeit von Architektur und bildendem Künstler ergab, in deren Kooperation diese Kunstwerke entstanden. Für derartige Kunstwerke bestehen nur beschränkte Möglichkeiten des Schutzes, da sie oft Bestandteile größerer Ensembles sind – sei es, dass sie direkt Teil eines Gebäudes sind oder dass sie durch ihre Qualitäten die urbanistischen Konzepte unterstreichen. Bei Überlegungen zum Schutz dieser begrenzten Gruppe von Werken ist daher kein flächendeckender Ansatz möglich; es ist vielmehr von den legislativen und Erfassungsmöglichkeiten der Denkmalpflege und von der gängigen Praxis auszugehen.

Je nach dem Typ eines Kunstwerks unterscheiden sich auch die Möglichkeiten seines Schutzes. Skulpturen, Denkmäler oder architektonische Objekte sind unbewegliche Gegenstände, womit sie auf die Liste unbeweglicher Kulturdenkmäler gehören. Es folgen Werke beweglicher Charakter, die durch Eintragung in das Verzeichnis der beweglichen Kulturdenkmäler geschützt werden können. Bei der dritten und zahlenmäßig größten Kategorie, die jedoch paradoxerweise kaum eine Chance hat, als Denkmal geschützt zu werden, handelt es sich um Bestandteile von Immobilien, also Kunstwerke, die fest mit dem Bau verbunden sind, für den sie geschaffen wurden, wie etwa Tür- und Fensterfüllungen, Wandgemälde, Sgraffiti,

Schlüsselbegriffe:
Sozialismus,
Denkmalpflege, Kunst im
öffentlichen Raum, Kunst
der zweiten Hälfte des
20. Jahrhunderts

Připustné umění druhé poloviny 20. století hodné památkové ochrany. Plastika Rudarmějce od Rudolfa Svobody z roku 1977, Louny
[Foto Z. Křenková]

Schützenswerte Kunst aus der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Plastik eines Rotarmisten von Rudolf Svoboda aus dem Jahr 1977, Louny
[Foto Z. Křenková]

Za kulturní památku je tedy nutné považovat všechny součásti věci (nebo stavby).

Památková ochrana děl souvisejících pevně s architekturou začíná i končí s ochranou celého nemovitého objektu. I když je dílo jedinou uměleckou, historickou či technickou hodnotou celku, není to dostatečný argument pro to, aby byly pod památkovou ochranu zahrnuty i ty části, které si ji jinak nezaslouží a devalvovaly by ve výsledku smysla význam pojmu kulturní památky. Podobná solitérní díla jsou v současnosti mimo možnosti památkové legislativy a její ochrany. O to důležitější je pro jejich budoucí zachování a péči osvěta a s ní související výzkum a dokumentace.

Zdálně nekonfliktní a neproblematickou skupinou se mezi díly druhé poloviny 20. století zdají být samostatně stojící sochy a sousoší spadající do kategorie nemovitých kulturních památek. Mezi obdobjemí díly ze starších etap tvoří jen nepatrný zlomek. Za památkovou ochranu většiny z nich vědíme starší podobě památkového zákona z roku 1958.⁵⁵ Zákon o kulturních památkách stanovil ve svém § 2 obecnou definici kulturní památky: „Památkou je kulturní statek, který je dokladem historického vývoje společnosti, jejího umění, techniky, vědy a jiných oborů lidské práce a života, nebo jesti jí dochované historické prostředí sídlištních celků a architektonických souborů anebo věc, která má vztah k významným osobám a událostem dějin a kultury.“⁵⁶ Statky splňující uvedené vlastnosti byly tedy památkou přímo ze zákona a jako takové byly chráněny. Pouze v případě pochybností měl rozhodnout ve věci výkonný orgán Krajského národního výboru, který si před rozhodnutím vyžádal posudek Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody. Tato vstřícná a otevřená formulace umožňovala chránit téměř všechno.⁵⁷

Tento velmi velkorysý přístup umocnila dobová socialistická politika uplatňující skrze nástroj památkové péče jeden ze svých důležitých pilířů ideologie, a to výchovu socialistického člověka. Proklamovaným otevřeným přístupem k historii ve skloubení s aktivní úlohou paťky v duchovním životě socialistické společnosti stávena na úrovni sobě rovných památky z jakékoliv doby a jakékoliv oblasti. Každý předmět, který existuje, náleží k historii a je jedno, jestli vznikl věra nebo před staletími. Minulost „začínala věrejškem“ a posuzování věci s odstupem obvyklých padesáti let přimášlo riziko, že by řada cenných uměleckých děl mohla podlehnout znehodnocujícím změnám.⁵⁸ Na seznam kulturních památek se tak dostala díla stará sotva jedno desetiletí – např. sousoší *Oběti revoluce* z roku 1975 od Jaroslava Krechlera, tvořící součást pamětního místa vězeňského dvoru v Třešti (okres Jihlava), pomník obětem boji proti fašismu se sochou Rudarmějce od Rudolfa Svobody z roku 1977 v Lounech nebo pomník Marie a Petra Curieových od Karla Lidického z roku 1966 v Jáchymově. Většinu

Ziervände, Hauszeichen, Kunstschmiedearbeiten, Gitter, originelle Beleuchtungskörper, Reliefs, Wandplastiken usw. Derartige Werke standen nicht immer außerhalb der Reichweite der Denkmalschutzgesetze. Bis 1988 finden wir in den Verzeichnissen der Kulturdenkmäler nicht selten Glasfenster, Türen, Fassaden oder Portale, sofern sich der künstlerische oder historische Wert nur auf diese Gebäudeelemente beschränkte. Nach der seit dem 1. Januar 1988 geltenden neuen Fassung des Denkmalschutzgesetzes⁵⁴ ist es nicht mehr möglich, Teile von Gegenständen zu Kulturdenkmälern zu erklären. Gegenwärtig richtet sich die legislative Situation von Kulturdenkmälern, die nach dem Gesetz Nr. 22/1958 Slg. registriert wurden, wie auch jener, die nach dem Gesetz Nr. 20/1987 Slg. unter Schutz gestellt wurden, nach den Regelungen des Bürgerlichen Gesetzbuchs sowie der Übergangsbestimmung des Gesetzes Nr. 303/2013 Slg. und seiner Auslegung des Teils eines Gegenstands. Als Kulturdenkmal sind somit stets alle Teile eines Gegenstands (oder eines Bauwerks) zu betrachten.

Der Denkmalschutz von Werken, die fest mit der Architektur zusammenhängen, beginnt und endet mit dem Schutz des gesamten unbeweglichen Objekts. Auch wenn ein Werk den einzigen künstlerischen, historischen oder technischen Wert eines größeren Ganzen darstellt, ist dies kein ausreichendes Argument dafür, den Denkmalschutz auch auf jene Teile auszuweiten, die ihn ansonsten nicht verdienen und im Endeffekt den Sinn und die Bedeutung des Begriffs Kulturdenkmal entwerthen würden. Derartige Einzelwerke stehen heute außerhalb der Möglichkeiten der Denkmalschutzgebung und des Denkmalschutzes. Umso wichtiger für ihre künftige Erhaltung und Pflege ist es daher, Aufklärungsarbeit sowie die damit zusammenhängende Erforschung und Dokumentation zu leisten.

Als unproblematische Gruppe unter den Werken der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts, bei denen keinerlei Konflikte drohen, erscheinen auf den ersten Blick frei stehende Skulpturen oder Figurengruppen, die in die Kategorie der unbeweglichen Kulturdenkmäler fallen. Unter den Werken aus den früheren Bauteppen machen sie nur einen Bruchteil aus. Den Schutzstatus der meisten von ihnen verdanken wir der älteren Fassung des Denkmalschutzgesetzes aus dem Jahr 1958.⁵⁵ Das Gesetz über Kulturdenkmäler lieferte in seinem § 2 folgende Definition dieses Begriffs: „Ein Denkmal ist ein Kulturgut, welches die historische Entwicklung der Gesellschaft, ihre Kunst, Technik, Wissenschaft und andere Bereiche der menschlichen Arbeit und des menschlichen Lebens dokumentiert, oder das erhaltene historische Umfeld von Siedlungskomplexen und architektonischen Ensembles oder ein Gegenstand, der in einem Bezug zu bedeutenden Personen und Ereignissen der Geschichte und der Kultur steht.“⁵⁶ Güter, die die zitierten Eigenschaften erfüllten, galten damit per Gesetz unmittelbar als Denkmal und waren als solche geschützt. Nur in Zweifelsfällen sollte in der Sache das Exekutivorgan des Kreisvolksausschusses entscheiden, nachdem es zuvor eine Stellungnahme des Staatlichen Instituts für Denkmalpflege und Naturschutz angefordert hatte. Diese entgegenkommende und offene Formulierung ermöglichte, nahezu alles zu schützen.⁵⁷

Dieser sehr großzügige Ansatz wurde noch durch die zeitgenössische sozialistische Politik potenziert, die durch das Instrument der Denkmalpflege einen der wichtigsten Pfeiler ihrer Ideologie zur Anwendung brachte – die Erziehung des sozialistischen Menschen. Durch den proklamierten offenen Geschichtsansatz in Verbindung mit der aktiven Rolle des Denkmals im Geistesleben der sozialistischen Gesellschaft standen Kulturdenkmäler aus jeder beliebigen Epoche und jedem Lebensbereich gleichberechtigt Seite an Seite. Jeder existierende Gegenstand ist Teil der Geschichte, ganz gleich, ob er erst gestern oder vor einem Jahrhundert entstanden ist. Die Vergangenheit „beginnt mit dem gestrigen Tag“, und die Beurteilung von Werken mit dem üblichen Abstand von fünfzig Jahren hätte das Risiko mit sich gebracht, dass zahlreiche

[54] TSCHJECHJEN, Gesetz Nr. 20/1987 Slg., über die staatliche Denkmalpflege.

[55] TSCHJECHOSLOWAKEI, Gesetz Nr. 22/1958 Slg., vom 17. April 1958, über Kulturdenkmäler.

[56] Ebd., § 2 Absatz 1.

[57] SEDLÁKOVÁ, Dagmař | Benicht zu einer wichtigen Aufgabe der Denkmalpflege des 21. Jahrhunderts – über die Erneuerung der Identifikation von Kulturdenkmälern der Tschechischen Republik. In: *Zprávy památkové péče*, 66/2, Praha: Národní památkový ústav, 2006, S. 152–154.

[55] ČESKOSLOVENSKO, Zákon číslo 22 ze dne 17. dubna 1958 o kulturních památkách. In: *Sbírka zákonů a Sbírka mezinárodních smluv* [online], [cit. 2019-05-20]. Dostupné z: <https://aplilkaace.mvcr.cz/sbirka/zakonu/ViewFile.aspx?type=c&id=880>.

[56] Ibidem, cit. § 2 odst. 1.
[57] SEDLÁKOVÁ, Dagmař. *Zpráva o významném úkolu památkové péče 21. století – o obnově identifikace kulturních památek České republiky*. In: *Zprávy památkové péče*, roč. 66, 2006, č. 2, Praha: NPÚ, 2006, str. 152–154.

[58] NOVOTNÝ, Vladimír. *Sociálnětřídě památková péče*. Praha: Státní ústav památkové péče a ochrany přírody, 1972, str. 12–13.

NĚKOLIK POZNÁMEK K OCHRANĚ UMĚLECKÝCH DĚL Z DRUHÉ PŮLOVINY 20. STOLETÍ

Umění druhé poloviny 20. století nehodně památkově ochráněno. Plastik Mrtvý pták od Ladislava Martínka z roku 1964 (1969) pro Atrium obchodního střediska Obzor na sídlišti Brno-Lesná
[Foto M. Mašček]

Nicht schützenswerte Kunst aus der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Plastik Toter Vogel von Ladislav Martínek aus dem Jahr 1964 (1969) für das Atrium des Einkaufszentrums Obzor in der Siedlung Brno-Lesná
[Foto M. Mašček]

ze sledovaných objektů představují památníky a pomníky historických událostí a osobností. Základním klíčem pro jejich výběr byla hodnota historická a ideologická, a to i v případě absence umělecké hodnoty.

Chapání památek v její jednotě významu historické hodnoty i společenské funkce v současnosti nahrávalo přístupu vše kolem nás vnímat jako důležité kulturní, technické, řemeslné⁵⁹ či jiné dědictví, které je nutné uchovat pro další generace a současně vnímat ve stejném duchu svou vlastní stopu. Vše bylo samozřejmě důsledně podřízeno jedině hlavní myšlence: propagaci ideálů socialismu. Ostatně režim si tento cíl vtělil do samotné ústavy: „Důslednou miróvovou politikou a všestranným rozvojem své země budeme napomáhat k tomu, aby se všechny národy presvědčily o přednostech socialismu, který jediný vede k blahu všeho lidstva.“⁶⁰

Z pohledu ochrany děl z druhé poloviny 20. století je pro nás přístup tehdejší památkové péče u některých případů přínosem prozatím nedoceneným, jak lze vyvodit z rušení památkové ochrany u těchto věcí. V roce 1997 Ministerstvo kultury rozhodlo o upuštění ochrany u busty *Pankráče Krkošky* od akademického sochaře Ladislava Martínka z roku 1979 v Rousínově. Svůj krok zdůvodnilo následovně: „Busta je současným výtvarným dílem, nemá historickou ani uměleckou hodnotu, která by dosahovala kritérií kladených na kulturní památky. V minulém období byla tato busta prohlášena za kulturní památku vylučně z politických důvodů.“⁶¹ Pankrác Krkoška žil ve 2. polovině 19. století. Byl osobností, která zůstala v paměti především jako zakladatel novin *Rovnost*, dosud nejdále vycházejících novin na našem území a jedněch (bez přerušení) z nejdelší vydávaných novin v Evropě.⁶² Krkoškova inklinace k levicovému smýšlení a snahy usmířit znesvářené dělnické strany nahrávaly výchovným záměrům socialistické ideologie a před školu v Rousínově, kde krátkodobě působil, nechala postavit jeho bustu. Je věcí subjektivní interpretace, zda akt zápisu do seznamu nemovitých kulturních památek byl v tomto případě veden tendencí plnění metodiky, která určovala zápisu pomníků historických osobností (mezi mnoha uveďme alespoň pár příkladů: Božena Němcová, Petr Bezruč, Jan Ámos Komenský, Bedřich Smetana, Mistr Jan Hus, Ladislav Čelakovský, Jan

EINIGE BEMERKUNGEN ZUR ERHALTUNG VON KUNSTWERKEN AUS DER ZWEITEN HÄLFTE DES 20. JAHRHUNDERTS

wertvolle Kunstwerke entwertenden Veränderungen ausgesetzt worden wären.⁵⁸ Auf die Liste der Kulturdenkmäler wurden so auch Werke gesetzt, die kaum ein Jahrzehnt alt waren – so etwa die Figurengruppe *Opfer der Revolution* von Jaroslav Krejčí aus dem Jahr 1975, welche Teil einer Gedenkstätte im Gefängnis Hof von Třebíč (Bezirk Jihlava) war, das Denkmal für die Opfer des Kampfs gegen den Faschismus mit der Figur eines Rotarmisten von Rudolf Svoboda aus dem Jahr 1977 in Louny oder das Denkmal für Marie und Pierre Curie in Jachymov, geschaffen 1966 von Karel Lidický. Die meisten der betrachteten Objekte stellen Denkmäler und Gedenkstätten für Persönlichkeiten und Ereignisse der Geschichte dar. Grundkriterium für ihre Auswahl war ihr historischer und ideologischer Wert, und dies auch beim Fehlen jeglichen künstlerischen Wertes.

Das Begreifen eines Denkmals in seinem historischen Wert und gleichzeitig in seiner gesellschaftlichen Funktion in der Gegenwart führte zu dem Ansatz, dass alles um uns herum als wichtiges kulturelles, technisches, handwerkliches⁵⁹ oder sonstiges Erbe aufgefasst werden kann, welches für weitere Generationen bewahrt werden muss, während gleichzeitig im selben Geiste auch die eigene Spur wahrgenommen wird. Selbstverständlich war alles korrespondent einem Hauptgedanken untergeordnet: der Propagierung der Ideale des Sozialismus. Dieses Ziel des Regimes fand im Übrigen sogar Eingang in die Verfassung: „Durch eine korsequente Friedenspolitik und die allseitige Entwicklung unseres Landes werden wir unseren Beitrag dazu leisten, alle Völker von den Vorzügen des Sozialismus zu überzeugen, welcher als Einziges das Wohl der ganzen Menschheit garantiert wird.“⁶⁰

Im Hinblick auf den Schutz von Werken aus der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts wird für uns der Ansatz der damaligen Denkmalpflege in einigen Fällen bislang eher unterbewertet, wie es sich bei der Aufhebung des Denkmalstatus bei solchen Gegenständen zeigt. So beschloss im Jahr 1997 das Ministerium für Kultur die Aufhebung des Schutzes einer Buste von Pankrác Krkoška in Rousínov, die der akademische Bildhauer Ladislav Martínek 1979 geschaffen hatte. Seinen Schritt begründete es wie folgt: „Die Buste ist ein modernes Kunstwerk, sie hat weder einen historischen noch einen künstlerischen Wert, der die an Kulturdenkmäler angelegten Maßstäbe erfüllen würde. In der Vergangenheit wurde diese Buste ausschließlich aus politischen Gründen zum Kulturdenkmal erklärt.“⁶¹ Pankrác Krkoška lebte in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. In Erinnerung ist er vor allem als Begründer der Tageszeitung *Rovnost* geblieben – der bislang am längsten erscheinenden Zeitung in unserem Land und einer der ältesten ohne Unterbrechung erscheinenden Zeitungen Europas.⁶² Krkoškas Neigung zum Gedankenkult der politischen Linken und seine Bemühungen zur Versöhnung der zerstrittenen Arbeiterparteien passten zu den Bildungszielen der sozialistischen Ideologie, und so ließ man vor der Schule in Rousínov, wo er für kurze Zeit gewirkt hatte, seine Buste aufstellen. Es bleibt eine Frage der subjektiven Interpretation, ob die Aufnahme in das Verzeichnis der unbeweglichen Kulturdenkmäler im gegebenen Fall durch die Tendenz zur Erfüllung der Methodik geleitet war, welche die Eintragung von Denkmälern historischer Persönlichkeiten vorsah (unter vielen anderen seien als Beispiel wenigstens einige Namen genannt: Božena Němcová, Petr Bezruč, Johann Amos Comenius, Bedřich Smetana, Jan Hus, Ladislav Čelakovský, Jan Žižka, František Palacký, aber auch Personen von regionaler Bedeutung wie Stanko Vodička, Hans Kudlich, Bohdan Jelínek usw.), oder ob die Eintragung tatsächlich ideologisch begründet war, da damals Personen und Ereignisse der Arbeiterbewegung gefragt waren. Der Autor der Buste, Ladislav Martínek, zählte zu den offiziellen Künstlern, was jedoch der künstlerischen Qualität seines bildnerischen Schaffens keinen Abbruch tut.⁶³

[58] NOVOTNÝ, Vladimír. *Socialistická památková péče [Die sozialistische Denkmalpflege]*. Praha: Státní ústav památkové péče a ochrany přírody, 1972, S. 12–13.

[59] Die sozialistische Denkmalpflege betrachtete sich selbst als wissenschaftliche Disziplin, die sich in ihrem Praktischen wie ihrem theoretischen Teil auf die Resultate weiterer wissenschaftlicher Fachbereiche stützt und ein Denkmal nicht isoliert für sich beurteilen kann (ebd., S. 4–5), was in einem hohen Maße zur Dokumentation und Erfassung zahlreicher technische Denkmäler aus den verschiedensten Bereichen führte.

[60] TSCHECHOSLOWAKEI, Gesetz Nr. 100/1960 Slg., Verfassungsgesetz vom 11. Juli, Verfassung der Tschechoslowakischen Sozialistischen Republik, Deklarationen, I.

[61] Entscheidung des Ministeriums für Kultur über die Aufhebung des Denkmalschutzes für die Buste von Pankrác Krkoška in Rousínov, Az. K.3.515/95 vom 14.2.1997.

[62] Slavné osobnosti, Pankrác Krkoška. Brno [Brno: Berühmte Persönlichkeiten]. [zit. 2019-05-20]. Zugänglich unter: <https://www.brno.cz/obcan/vyznamne-osoby-va-vyroci/slavne-osobnosti/?pg=detail&i&idosobnosti=230>.

[63] KACĚR, Jaroslav. *Ladislav Martínek*. Ausstellungskatalog. Brno: Dum umění města Brna, 1991.

NĚKOLIK POZNÁMEK K OCHRANĚ UMĚLECKÝCH DĚL Z DRUHÉ POLOVINY 20. STOLETÍ

Osobnost dělnického hnutí nebo české novinářky? Busta Panikráče Krkošky od Ladislava Martínka z roku 1979. Rousínov [foto M. Čadilová]

Eine Persönlichkeit der Arbeiterbewegung oder des tschechischen Journalismus? Büste von Pančrác Krkoška in Rousínov, geschaffen 1979 von Ladislav Martinek [Foto M. Čadilová]

Žžka, František Palacký, ale i regionální osobnosti jako byli Staniko Vodička, Hans Kudlich, Bohdan Jelínek ad.), nebo zda se skutečně jednalo o zápis poplatné ideologické, jehož zadáním byly osobnosti a události dělnického hnutí. Autor busty Ladislav Martinek patřil mezi oficiální umělce, což ale neubírá jeho sociálně tvorbě na tvůrčí kvalitě.⁶³

Je současných třicet let odstupu dostatečně dlouhá doba, abychom se zbavili osobních předtisků a uznal světy umělecký projev sociálně-tického Československa jako nesmazatelnou součást kulturního vývoje a uznal jeho kvalitu? Objektívne to tak nevypadá, čemuž nasvědčuje řada návrhů na prohlášení za kulturní památku, které spojuje datum vzniku od 50. do 80. let 20. století (např. návrh na prohlášení sochy *Mateřství* v brněnské čtvrti Žabovřesky od Františka Navrátila z roku 1974 nebo soubor umělecké výzdoby sídliště Brno-Lesná z let 1969–1970 do kolektivu autorů, mezi nimiž figuruje mimo jiné výše zmiňovaný Ladislav Martinek, ad.), a jejichž procesní řízení dosud nebyla ukončena, ačkoli od podání návrhu uběhl již rok a více.⁶⁴

Na tomto místě považujeme, i přes značné rozdíly v politickém vývoji, za nutnost srovnat situaci v českém prostředí se západoevropskými zeměmi. Ukazuje se totiž, že pokusy o ochranu poválečných uměleckých děl vykazují řadu paralel. Obecný zájem o umění druhé poloviny 20. století začal (nejen u nás) výrazně narůstat po roce 2000. V českém prostředí se tato pozornost udržuje stále v mezích občanské iniciativy, v západní Evropě přerostla do státního zájmu. V Nizozemí se ochrana děl z poválečné obdoby tzv. *rekonstrukce* (1945–1965) stala v roce 2007 s nově zvoleným ministrem kultury jedním z hlavních cílů politiky památkové ochrany. Ve velké míře se zadání týkalo především architektury, ale spolu s ní se dostaly na seznam památek i příklady uměleckých děl ve veřejném prostoru.⁶⁵

Ve Velké Británii šly vlny zapisování objektů z poválečné doby na seznam kulturních památek ruku v ruce s celostátními průzkumy a veřejnou prezentací. Asi největší akcí představovala výstava a přidružené aktivity včetně vydání několika publikací, uspořádané v roce 2016 vládní agenturou *Historic England* pod názvem *Our There: Our Post-War Public Art*, sledující umění ve veřejném prostoru v letech 1945–1985. Akci těsně předcházelo zveřejnění zápisu 41 soch z druhé poloviny 20. století na seznam kulturního dědictví.

Odborný vědecký průzkum poválečných uměleckých děl ve veřejném prostoru spojuje obě zmiňované zahraniční akce. Je naprosto zásadním krokem vedoucím k výběru nej kvalitnějších a nejdůležitějších realizací. I přes specifika oficiální umělecké tvorby socialistického období je zřejmé, že v námi sledovaném období vznikla na území České republiky kvalitní výtvorná díla, která jsou hodna ochrany a nejedná se jen o památky válečných útrap a podobizny osobnosti socialistického kulturního a politického života...

Text vznikl v rámci výzkumného projektu *České umění 50.–80. let 20. století ve veřejném prostoru: evidence, průzkumy a restaurování* (kód projektu DG16P02B030) financovaného z Programu aplikovaného výzkumu a vývoje Národní a kulturní identity (NAKI II).

EINIGE BEMERKUNGEN ZUR ERHALTUNG VON KUNSTWERKEN AUS DER ZWEITEN HÄLFTE DES 20. JAHRHUNDERTS

Ist der Abstand von inzwischen dreißig Jahren ein ausreichend langer Zeitraum, um uns von persönlichen Vorurteilen zu befreien, den charakteristischen künstlerischen Ausdruck der sozialistischen Tschechoslowakei als unauslöschlichen Bestandteil der kulturellen Entwicklung zu akzeptieren und seine Qualitäten anzuerkennen? Objektiv sieht es nicht danach aus, wovon auch eine Reihe von Anträgen auf den Schutz von Werken als Kulturdenkmal zeugt, die allesamt in den Fünfziger- bis Achtzigerjahren des 20. Jahrhunderts entstanden sind (z. B. die Skulptur *Mutterchaft* im Stadtteil Brno-Žabovřesky von František Navrátil aus dem Jahr 1974 oder das Ensemble von Kunstwerken in der Siedlung Brno-Lesná aus den Jahren 1969–1970 von mehreren Autoren, unter denen u. a. der schon erwähnte Ladislav Martinek figuriert) und deren Begutachtungsverfahren bislang nicht abgeschlossen sind, obgleich seit der Antrags-einreichung mehr als ein Jahr vergangen ist.⁶⁴

An dieser Stelle erachten wir es trotz der beträchtlichen Unterschiede in der politischen Entwicklung als unablässig, die Situation in Tschechien mit jener in den westeuropäischen Ländern zu vergleichen. Es zeigt sich nämlich, dass die Versuche zum Schutz von Kunstwerken der Nachkriegszeit eine Reihe von Parallelen aufweisen. Ein deutlicher Anstieg des Interesses an der Kunst der zweiten Hälfte der 20. Jahrhunderts ist hier wie dort etwa seit dem Jahr 2000 zu verzeichnen. Während diese Aufmerksamkeit in Tschechien nicht über den Kontext der Initiative einzelner Bürger hinausreicht, ist sie in Westeuropa zu einem staatlichen Interesse geworden. In den Niederlanden wurde der Schutz von Werken aus der Nachkriegs-epoche der sog. „*Rekonstruktion*“ (1945–1965) mit der Wahl eines neuen Kulturministers im Jahr 2007 zu einem der Hauptziele der Denkmalschutzpolitik. Diese Ausrichtung betraf in erster Linie die Architektur, doch gelangten zusammen mit ihr auch Beispiele von Kunstwerken im öffentlichen Raum auf die Denkmalliste.⁶⁵

In Großbritannien gingen die Wellen der Aufnahme von Objekten aus der Nachkriegszeit in die Denkmallisten Hand in Hand mit landesweiten Untersuchungen und öffentlichen Präsentationen. Die wohl größte Veranstaltung in diesem Kontext war eine von verschiedenen weiteren Aktivitäten einschließlich der Herausgabe mehrerer Publikationen begleitete Ausstellung mit dem Titel *Our There: Our Post-War Public Art*, die im Jahr 2016 von der staatlichen Agentur *Historic England* organisiert wurde und sich der Kunst im öffentlichen Raum aus den Jahren 1945–1985 widmete. Unmittelbar vor dieser Ausstellung war die Aufnahme von 41 Skulpturen aus der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts in die Kulturerbeliste bekanntgegeben worden.

Die wissenschaftliche Untersuchung zu den Kunstwerken der Nachkriegszeit im öffentlichen Raum verbindet die beiden genannten Aktionen im Ausland. Sie ist ein grundlegender Schritt auf dem Weg zur Auswahl der hochwertigsten und wichtigsten Realisierungen. Trotz der Spezifika des offiziellen Kunstschaftens der sozialistischen Ära ist offensichtlich, dass im von uns betrachteten Zeitraum auf dem Gebiet der heutigen Tschechischen Republik hervorragende Kunstwerke entstanden sind, die es wert sind, erhalten zu werden – und dabei handelt es sich nicht nur um Mahnmale zur Erinnerung an die Leiden des Krieges und um Porträts von Persönlichkeiten des sozialistischen kulturellen und politischen Lebens...

Dieser Text entstand im Rahmen des Forschungsprojekts *Tschechische Kunst der Fünfziger- bis Achtzigerjahre des 20. Jahrhunderts im öffentlichen Raum: Erlässung, Erforschung und Restaurierung* (Projektcode DG16P02B030), welches aus dem Programm für angewandte Forschung und Entwicklung der nationalen und kulturellen Identität (NAKI II) finanziert wurde.

[64] Noch mehr hat die Architektur aus der betrachteten Epoche um die Anerkennung ihrer Werte zu kämpfen. Das Verhältnis von Bauten, die zu Kulturdenkmälern ernannt wurden, und solchen, deren Anerkennung verweigert wurde, weist langfristig ein deutliches Ungleichgewicht auf. Stellvertretend sei hier nur die Siedlung Brno-Lesná genannt, deren bislang erfolglose Schritte auf dem Weg zur Anerkennung durch die Denkmalschutzbehörden zusammengefasst sind in: KOŘÍNKOVÁ, Jana. *Obytný soubor Lesná. Třetí část panelového sídliště k památkové ochraně* (Wohnkomplex Lesná. Der dritte Weg einer Plattenbausiedlung zum Denkmalschutz). In: *Zprávy památkové péče*, 75/4. Brno: Národní památkový ústav, 2015, S. 322–330.

[65] KUIPERS, Mariëke. *Conserving the canon? Hans-Rudolf – SCHEUERMANN, Ingrid – SONNE, Wolfgang. Welche Denkmale welcher Moderne? Berlin: Jovis, 2017, S. 156.*

[63] KAČER, Jaroslav. *Ladislav Martinek. Katalog výstav*. Brno: Dům umění města Brna, 1991.

[64] Problémům s uznáním jejich cenných hodnot čelí snad ještě častěji architektura ze stejného období. Rozdíl mezi neprohlášenými a prohlášenými objekty za kulturní památky zůstává dlouhodobě všechny ujedné alespoň jeden příklad – sídliště Brno-Lesná, jehož kroky k nenaplňenou snahu za památkovou ochranu shrnuje: KOŘÍNKOVÁ, Jana. *Obytný soubor Lesná. Třetí část panelového sídliště k památkové ochraně*. 2015, č. 4. Praha: NPU, 2015, str. 322–330.

[65] KUIPERS, Mariëke. *Conserving the canon? Hans-Rudolf – SCHEUERMANN, Ingrid – SONNE, Wolfgang. Welche Denkmale welcher Moderne? Berlin: Jovis, 2017, str. 156.*